

Mesék zongorára

Hang-Játék-Zene ifjúsági élménykoncert

Zene és zenehallgatás

A zenehallgatás a zenével egyidős, mégis a zenehallgatóvá nevelés problematikája a mai napig kutatók vizsgálatainak központjában áll. A zenehallgatási szokások az évszázadok alatt sokat változtak. A 18. században teljesen elfogadott viselkedés volt arisztokrata körökben, hogy a hangverseny vagy opera előadás alatt a közönség hangosan beszélgetett, járkáltak ki és be a teremből, az előadás alatt ételt és italt fogyasztottak (Thorau, 2016). A 19. században a polgárság szerepének megerősödésével kezdett másképpen szocializálódni a közönség. Előtérbe került a fellépő zenész és a zeneszerző, valamint a megszólaló zenemű, így a közönség csendben ülve figyelmesen hallgatta az előadást, tartózkodva a spontán bekiabálásoktól és tapsolásoktól. Ebben az évszázadban kezdték el a nézőteret lesötétíteni az előadás alatt, így a közönség tagjai nem látták egymást, a fellépők számára pedig láthatatlanná vált a közönség. Így a professzionális előadóművész és közönsége eltávolodott egymástól. A szabályok és az etikett olyan környezetet teremtett, ahol a hangzás esztétikai élménye individuálissá vált. A hangversenyek dramaturgiája változatos volt, különféle hangszereken megszólaltatott tételek váltották egymást, elfogadott volt az irodalmi művek vagy művészletek előadása is. A gazdag zenei élet egyik legnépszerűbb hangszere a zongora volt. Liszt Ferenc volt az első művész, aki megteremtette az önálló zongoraest műfaját. A zongorajáték iránti érdeklődés jelentősen megemelte a hangszer presztízsét (Čiefová, 2014). A gazdag zenei élet, a házi kamarazenélések, muzsikálások zenei képzettséget feltételeztek. A 19. században a zenei képzés a társadalom közép- és felső rétegénél a műveltség alapfeltétele volt. A zenei képzettség a szellemi igényeket is kielégítő magasabb rendű életet testesítette meg, és jelentősen emelte az egyén társadalmi presztízsét.

A zenei nevelés sikerességét kiemelten fontossá teszi az a tény, hogy az inkorporált kulturális tőke csak az elsajátításra, képzésre fordított idővel érhető el, a személy magát építi, nem adható tovább, nem örökölheto.

Bourdieu értelmezése alapján a zenei képzés kulturális tőke jelensége társadalmi tőkeként is hasznosul (Angelusz, 2004). A leghatékonyabb nevelési beruházás a kulturális tőke transzmissziója a családban. A kulturális tőke egy része materiálisan átadható a hangszerek, kották, hanglejátszók, hanghordozók révén, ami gazdasági tőkét feltételez. A

Liszt Ferenc volt az első művész, aki megteremtette az önálló zongoraest műfaját.

Szocializáljuk őket egy hangversenytermi értő zenehallgatásra, ahol a mobiltelefonok és az internet kevés szerepet játszik.

kulturális tőke tárgyasult formája, a zongora a legnépszerűbb hangszerek egyikeként a polgári szalonok kötelező kelléke volt, amely bizonyította, hogy tulajdonosuk művelt és vagyonos ember (Fónagy, 2013).

Zenehallgatási szokások napjainkban

Az internet és a tömegkommunikáció térhódításával időtől és tértől függetlenül az elérhető zene korlátlan mennyiségben és minőségben fogyasztható, így a hallgató fogyasztóként jelenik meg (Baudrillard, 1998; Stachó, 2008). Müller (2016) kutatásai szerint Németországban a 12–19

éves fiataloknak (N=1200) a leggyakoribb média felhasználásuk a zenehallgatás. A felmérés szerint 94% naponta és hétvégén többször is használja az internetet. A megkérdezettek 79%-a tölti azzal a szabadidejét, hogy találkozik a barátaival, és 25%, aki hangszerezen játszik vagy kórusban énekel. A 12–19 éveseket nemcsak a zene érdekli, hanem utánanéznék a szövegnek, a sztárok és együttesek életrajzi adatainak, napi eseményeknek.

Ebben a környezetben kell felvállalnunk azt a nemes feladatot, hogy a klasszikus zene értékeivel megismertetjük a gyermekeket, szocializáljuk őket egy hangversenytermi értő zenehallgatásra, ahol a mobiltelefonok és az internet kevés szerepet játszik, nem lehet az eseménnyel egy időben kommentelni, fényképet készíteni és elküldeni. Ki kell alakítani egy egyensúlyt, ami a megváltozott zenehallgatási szokásokat kiegészíti, és egy másik utat mutat. Magyarországon a hatályos előadóművészeti törvény az I. fejezet általános rendelkezései (2008/XCIX) között kiemelt helyen kezeli az iskoláskorú gyermekek művészeti nevelését, kötelezően előírva a hivatásos művészeti együtteseknek, hogy segítsek elő a gyermek- és ifjúsági korosztály hozzáférési lehetőségeit a művészeti alkotások megismeréséhez, valamint előírja, hogy járuljanak hozzá az állami és az önkormányzati oktatási-nevelési feladatok ellátásának eredményességéhez. Az előadások összeállítása, moderálása gondos előkészítő munkát feltételez, a legnehezebb kérdésekről, bonyolult folyamatokról nagy energiát, koncentrációt és odaadást igényel érthetően, világosan beszélni (Bernstein, 1974). Az ifjúsági hangversenyek látogatása hatékonyan egészíti ki a formális oktatást. Az extrakurrikuláris ifjúsági élménykoncertek szerkesztésekor különböző szempontokat kell szem előtt tartani. Természetesen akkor a legszerencsésebb a műsor összeállítása, ha valamilyen módon találkozik az énekórán tanultakkal, arra építve az élőzene varázsával segíti az értő befogadást. Lényeges szempont, hogy az összeállított előadások színességükkel, érdekességükkel lekössék az ifjú zenehallgatók figyelmét.

A zongora élményszerű bemutatása

A Jövő Művészetéért Alapítvány szervezésében 2001-ben vállaltuk fel ismeretterjesztő hangversenyek szervezését és megrendezését, amely az iskolai ének-zene oktatás kiegészítéseként működik. Az előadók a Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar hallga-

tói, a színvonalat garantálja, hogy az egyes előadások művészeti felelősei a Kar vezető oktatói, akik a műsorszerkesztés és kidolgozás folyamatában is aktívan vesznek részt. A sorozat a 2013-ban felsőoktatás új tantárgyaként indult koncertpedagógia gyakorlati bemutatójaként is működik (Váradí, 2017). A nyugati országokban napjaink önálló szakterületévé vált az a progresszív pedagógiai tevékenység, amely az élményközpontúságot középpontba helyezve innovatívan egészíti ki extrakurrikuláris szintén az iskolai művészeti oktatást. Az élménypedagógia módszertanát felhasználva, a múzeumpedagógia, a dráma- és színházpedagógia mintáját követve a művészeti tevékenység alapszintjén tanórán és iskolán kívül zajlik (Váradí, 2015). A tan-

A hangversenyeket egy évben három alkalommal rendezzük meg, mindig más szeletét mutatva be a zenei korszakoknak, stílusoknak, hangszercsoportoknak.

tárgyat 2016-ban Nagyváradon a Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar is bevezette a Zeneművészet az audiovizuális kultúrában végzős magiszter szakos hallgatói számára. A tanórán kívüli élőzenei bemutató a formális oktatás szűk lehetőségei miatt alkalmas a klasszikus zene élményszerű bemutatására, hozzájárul az adekvát befogadói attitűd kialakításához, és aktív részt vállal a közönségnevelésben. Az általános iskolai tanulók klasszikus zenéhez fűződő attitűdjének vizsgálata során megállapították, hogy akinek több lehetőségük nyílik zenét tanulni, közelebb jutnak a klasszikus zene megértéséhez (Roulston, 2006, Guth, 2006, Janurik és Pethő, 2009, Schmidt, 2012). Nem titkolt célunk, hogy kedvet csináljunk a zenetanuláshoz. A helyszínt, a hangversenytermet korán megismerik a koncertlátogató gyermekek, a felhangzó zeneművek, a hangszerek megszólaltatásának különlegessége összekapcsolva a zenei élmény pozitív átélésével építi a jövő potenciális közönségét, akik évek múlva már nem idegenként, hanem ismerősként térhetnek vissza a hangversenyekre. A hangversenyeket egy évben három alkalommal rendezzük meg, mindig más szeletét mutatva be a zenei korszakoknak, stílusoknak, hangszercsoportoknak (Váradí, 2010).

Tanulmányunk alapjául a Debreceni Egyetem Zeneművészeti Karán 2016 őszén megrendezett hangversenyt választottuk. Az elsődleges célcsoport az általános iskola alsó négy évfolyama, a 6–11 éves tanulók. A közönség bázisa mellett szegmenseként a nagycsoportos óvodások (5–6 év) és az általános iskola 5–6. évfolyamának tanulói (11–13 év) vettek részt az előadáson. A hangverseny iránt a tizennyolc debreceni intézmény mellett a vidéki iskolák is érdeklődtek, így az eseményre különjáratú autóbusszal érkeztek Püspökladányból, Tiszafüredről, Hajdúböszörményből, Téglásról és Kisvárdáról. A Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar Liszt termében hat koncertet rendeztünk, de az előadás elhangzott Hajdúdorogon a Móra Ferenc Iskola és Alapfokú Művészeti Iskolában és a berettyóújfalui Nadányi Zoltán Művelődési Központban. A célpiai szegmensek között megjelentek az osztályokat kísérő szülők, pedagógusok, az érdeklődő felnőtt közönség, akik többségében a nyugdíjas korosztály képviselői, valamint a Kar hallga-

Előzetes kutatások kimutatták, hogy a 6–10 éves gyermekek a változatosabb hangszínű, több hangszer által megszólaltatott műveket preferálták jobban.

tói, akik zenepedagógia, koncertpedagógia tanulmányukhoz kapcsolódóan elméleti tanulmányait ezzel a gyakorlati bemutatóval egészítik ki.

A hangverseny dramaturgiailag egy mese köré szerveződik, célja, hogy a gyermekeknek bemutassa a zongorát mint hangszert, és szemelvényeket mutasson a hozzá kapcsolódó zeneirodalomból. A dán költő és meseíró Hans Christian Andersen *A császár új ruhája* (1889) című meséje kiváló keretet és logikai felépítést biztosított az előadásnak. A zenei folyamatosságot Ránki György zongorára írt szvitje adta. A zeneszerző 1953-ban a Magyar Rádió felkérésére írt meseoperát *Pomádé király új ruhája* címmel Andersen szatirikus története alap-

ján, amely megfelelő volt egy gyermekeknek készült vígopera komponálására. (Boros, 1979, Staud, 1984, Friss, 1993, Kertész, 2005, Winkler, 2005). Károlyi Amy szövege társadalomkritika, amely ugyanakkor megőrizte kedvességét, humorosságát (Till, 1973). A későbbiek során Ránki két szvitet is írt belőle, az egyik a gyermekek számára készült zongoraciklus, amely már az alapfokú zeneoktatás során is tanítható. A vidám jelenetek, a karakterek bravúros ábrázolása nagy élményt nyújtanak a kezdők zeneoktatásában. Az ifjúsági koncertet projektoros vetítéssel színesítettük. A hangverseny tematikájának kialakításakor pontosan tudtuk, hogy nem lesz egyszerű dolgunk, hiszen előzetes kutatások kimutatták, hogy a 6–10 éves gyermekek a változatosabb hangszínű, több hangszer által megszólaltatott műveket preferálták jobban, ahol azonos időegység alatt mozgalmasabb zenei történet megy végbe (Csillagné, 2008). A teljes előadásunk alatt egyetlen hangszer szólalt meg, így a sokszínűséget a különböző stílusú, tempójú és karakterű darabok összeválogatásával próbáltuk elérni.

Tanulmányunkban bemutatjuk a koncert dramaturgiáját, amely élményszerű ismerkedés a zongorával és a zongorairodalommal.

Mesék zongorára

A gyermekeket meginvitáltuk, hogy gondolatban töltsenek el egy napot az uralkodóval. Nem árultuk el előre, hogy melyik mesével foglalkozunk, az események során a gyermekek maguktól ismerték fel a mesét. Az interaktív előadás során a gyermekek aktívan részt vettek az előadásban, kérdésekkel irányítva figyelmüket, a felhangzó zene segítségével lépésről-lépésre haladtak a történet megismerésével.

Az első zenében a hajnali őrző körbejárta a várat, a dallam oktávval való megismétlése bemutatta, hogy az örök több szintet is ellenőriztek, és a végén még a padlásra is bekukucskáltak.

Ránki: *Az őrző* (élőzenei bemutató)

Miután mindent rendben találtak, felébresztették a királyt.

Ránki: *Királyi trombitajel* (élőzenei bemutató)

Ez a rész kiváló alkalmat nyújtott arra, hogy összehasonlítsuk a régebbi korok életmódját társadalmi rétegződés összefüggésében, valamint a technikai és a digitális kor hatását az emberek napi rutinjára azáltal, hogy közösen átgondoltuk, hogy manapság mire ébredünk reggel, és a régebbi korokban mire ébredtek fel az embereket. Történetünket folytatva a felkelés után a nap történései miatt izgatott uralkodó vidáman énekelve, füttyörészve indult reggelizni.

Ránki: *Pomádé király reggelije* (élőzenei bemutatás)

Habár nem törekedtünk a szocio-ökonómiai státusz feltárására, a gyermekek szívesen meséltek arról, hogy ők mit szoktak reggelizni. A vajas kenyér és szendvics említése után ennek elkészítését imitáltuk megfigyelve a mozdulatokat, ahogyan megvajazzuk a kenyeret, ráhelyezzük a sonkát, szalámit, salátát, és a tetejére finomra reszelt sajtot szórunk. A következő műsorszám zenében mutatta meg ezt a mozdulatsort.

A *vajas kenyér* című kompozíció Wolfgang Amadeus Mozart humorral átítatott keringője, amely kiváló tanulmány a zongoristáknak glissando elsajátítására. A gyermekek a felismerés örömeivel az előzetesen megfigyelt mozdulatukat követhették végig a zeneszám alatt (élőzenei bemutatás).

A következő zongoradarab a kamrába beszökött macskát jelenítette meg, amelyik megkergette az ott élő egereket. Aaron Copland (1900–1990) amerikai zeneszerző első kiadott műve a párizsi tanulmányai megkezdése előtt 1921-ben jelent meg, *A macska és az egér* című zongoramű, amelyet Jean de la Fontaine fabulája, *Az öreg macska és a fiatal egér* ihletett. A mű karakterábrázolása az igényes szórakozás mellett a gyermekek fantáziáját megmozgatva jeleníti meg zenében a két állat találkozását (élőzenei bemutatás).

Továbbhaladva saját történetünkkel, próbáltuk a jóllakott uralkodó izgatottságát zenével oldani. Az uralkodó udvar zenészeinek kiemelt társadalmi szerepét és jelentőségét ismertetve a zongora mellett még egy hangszer, a hárfa bemutatását is beépítettük. A hárfa és zongora megszólaltatási módjának különbözőségét egy billentést imitáló applikáció segítségével mutattuk be, amin kiválóan látható, hogy a billentyű lenyomásával hogyan üti meg a kalapács a húrt, és mi a tompító szerepe a hang elnémításában.

Frédéric Chopin: *Asz-dúr etűd* Op. 25. No. 1. című műve a *Hárfa-etűd* alcímet viseli. A gyermekeknek megfigyelési szempontként adtuk a kérdést, próbálják kitalálni, hány hangot játszik a zongorista. A több mint 2000 megszólaló hang meglepetésként érte a hallgatóságot (élőzenei bemutatás).

Az a gondolat, hogy a zene jótékony, gyógyító hatással lehet az egészségre, Arisztotelésszel és Platónnal egyidős. Mesénkben a zene emocionális hatása érvényesült, a *Hárfa etűd* bőven áramló, lágy harmóniái megnyugtatták a királyt és a gyermekeket, így érdemesnek tartottuk egy másik ablakon is bekukucskálni. A csodakelmét szövő takácsok énekének szövegét felolvasva ez volt az első pont, amikor a gyermekek felismerték a mesét.

Az a gondolat, hogy a zene jótékony, gyógyító hatással lehet az egészségre, Arisztotelésszel és Platónnal egyidős.

A játszóteret hirtelen pillangók lepték el...

A következő tétel Ránki György művéből: *Ki fogja látni a csodakelmét?* (élőzenei bemutatás)

A nyitott ablakon berepült egy dongó, nagy riadalmat keltve a takácsok között. Nyikolaj Andrejevics Rimszkij-Korszakov (1844-1908) *Mese a Szaltán cárról* híres részlete, a *Dongó* hangzott el

(élőzenei bemutatás).

A ruhakészítés, szabás-varrás rejtelseit feltárva összevarrtuk a kiszabott részeket, tanulmányozva a zenében az öltések egyenletességét a zeneműben.

Ránki: *Készül a csodaruha* (élőzenei bemutatás)

A viselet a társadalmi hovatartozás jelképe, a viselt ruha és kellékei mint társadalmi produktumok megmutatják a társadalomban elfoglalt státuszt, vagyoni helyzetet (Barthes, 1982). Az uralkodók ruhája mindig díszes, előkelő, így együtt beszéltük meg mi mindennel lehet csodálatossá tenni a készülő ruhát. A díszítésekben, trillákban gazdag tétel is ezt mutatta be.

Ránki: *Milyen a csodaruha?* (élőzenei bemutatás)

Amíg a szabókat magukra hagytuk, hogy befejezzék a legapróbb öltést is, képzeletben sétáltunk egyet a palota udvarán. A baromfiudvarban éppen akkor keltek ki a csibék, ehhez segítségül hívtuk Mogyeszt Petrovics Muszorgszkij (1839–1881) *Egy kiállítás képei* egyik tételét: *Csibék tánca a tojáshéjban* (élőzenei bemutatás). Megfigyelve a zenemű részeit elképzeltük, hogy melyik zenei motívum mit ábrázolhat, így a legnagyobb vidámságban a még egyszer felhangzó tételre közösen táncoltuk el a tojásból kibújó csibék mozdulatait, először óvatosan belülről megrepesztve a tojáshéjat, majd egyre nagyobb rést törve szétnéztünk a világban, hogy aztán fürgén kibújjunk, és vidáman táncoljunk.

A palota udvarán vadaspark is található, ahol a sok kis vidám csibe hangját meghallva a rókák nagyon boldogok voltak, mert így remélték, hogy télvíz idején lesz elég élelmük. Vidámságukat Weiner Leó (1885–1960) *Rókatánc* című művének négykezes változata illusztrálta, amely az I. Divertimento legismertebb és önállóan is leggyakrabban játszott műve (élőzenei bemutatás).

A képzeletbeli napunk délutánjához érkeztünk, már gyülekezik a tömeg az esti díszfelvonulásra, a családokkal érkező gyermekek birtokba vették a palota játszóterét, Muszorgszkij *Egy kiállítás képei* másik tételét elemezve (élőzenei bemutatás). A Tuileriák kertjében közösen fedeztük fel a gyermekjátékokat, a hintát, csúszdát, mászókat, valamint a felnőttek között váratlanul átrepülő labdát is. A játszóteret hirtelen pillangók lepték el, amiket Frédéric Chopin Op. 25. No. 8. a *Pillangó* néven közismert Desz-dúr etűd jelenít meg (élőzenei bemutatás). A zene varázslatos tulajdonsága, hogy egyéni élményeink, tapasztalataink, hangulatunk alapján mindenkinek mást jelent. Franz Schubert (1797–1828) B-dúr szonátájának III. tétele ugyan nem visel semmilyen alcímet, de ha ebben a környezetben hallgatjuk, akkor lehetne a pillangókat kergető gyermekek címet is adni neki. Ha fantáziánkat szabadjára engedjük, még azt is felfedezhetjük, amikor a fiatalok megpróbálják elkapni a pillangókat (élőzenei bemutatás).

Képzletbeli napunk gyorsan elszaladt, elérkeztünk az esti díszfelvonuláshoz. A következő tétel jól ábrázolja a teljesen magabiztosan, büszkén lépdelő császárt annak tudatában, hogy a csodaruha – amit ő ugyan nem lát – gyönyörű: Ránki György: *Díszfelvonulás az új ruhában* (élőzenei bemutatás).

A meséből ismerjük, hogy a gyermeki őszinteség leleplezi a csalást és a tömeg kineveti az ostoba uralkodót. Ezt ábrázolja Ránki zongoraszvitjének utolsó tétele: *A királyon nincsen semmi – Jaj neked Pomádé* (élőzenei bemutatás).

A mese és az előadás végére érve beszéltünk a régebbi korok közlekedési kultúrájáról, milyen közlekedési eszközt használtak akkor, és ők most milyen tömegközlekedési eszközzel mennek vissza az iskolába. A villamossal utazók kedvéért egy belga zeneszerző vidám hangulatú galoppjának négykezes előadása mosolyt csalt a gyermekek arcára: Jean Louis Gobbaerts: *Villamos Op. 37.* (élőzenei bemutatás).

Összegzés

Hangversenyünk extrakurrikuláris szintén a koncertpedagógia eszközeivel a közoktatást kiegészítve élményszerű lehetőséget biztosított a zenét nem tanuló gyermekek számára, hogy megismerkedjenek a zongorával. Hang-Játék-Zene ifjúsági élménykoncertjeink a hangszerek bemutatásával, a zenetörténeti, műfaj történeti ismeretek és a kor hatásainak ismertetésével kívánta gyarapítani az általános műveltséget. Az ifjúsági élménykoncertjeinkhez kapcsolódóan évek óta rajzpályázatot hirdetünk. A gyermekek az iskolai órán vagy a délutáni napköziben készítik az alkotásokat felidézve és újra átélve élményeiket. Együttműködve a Méliusz Könyvtár Zenei részlegével a pályamunkák számára egyhónapos kiállítást biztosítunk, amelynek ünnepélyes megnyitója a díjkiosztó. Marketing szempontjából ez a kiállítás kiváló alkalom arra, hogy szélesebb körben megismertessük hangversenyeinket, felkeltsük az érdeklődést a különböző hangszerek és a zenetanulás iránt ezzel is hozzájárulva egy érzelmileg gazdag, empatikus generáció neveléséhez.

Szakirodalom

Angelusz Róbert (2004): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest.

Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society. Myths and Structures*. Sage Publications, London.

Bernstein, L. (1974): *Hangversenyek fiataloknak*. Zeneműkiadó, Budapest.

Boros Attila (1979): *Harminc év magyar operái*. Zeneműkiadó, Budapest.

Čiefová, M. (2014): Magyar zenei kultúra a 19. századi Pozsonyban. In: *Parlando. Zenepedagógiai folyóirat*. 4.

Csillagné Gál Judit: (2008): *Zeneművekben történő tájékozódás pszichológiai vizsgálata*. Flaccus Kiadó, Budapest.

Fónagy Zoltán (2013): *Kislány a zongoránál. A zene a középosztály magánéletében a 19. században*. www.epa.oszk.hu/00400/00414/00042/pdf/EPA00414_korall_2013_51_018-040.pdf. (2017.03.30-i megtekintés)

- Friss Gábor (1993): Pomádé király új ruhája. In.: Székely Éva (szerk.) *55 híres opera*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 352–358.
- Guth, P. (2006): *The Importance of Music Education*
<http://education.more4kids.info/23/the-importance-of-music-education/>. (2017. 03.20-i megtekintés)
- Kertész Iván (2005): *Operakalauz*. Saxum, Budapest.
- Müller, R. (2016): Young Peoples's Musical Commitment. Socio-Musicological Perspectives in: *Open Ears – Open Minds. Listening and Understanding Music*. Krämer, O. and Malmberg, I. (szerk.) Helbling, Innsbruck.
- Pethő Villő, Janurik Márta (2009): Waldorf iskolába járó és általános tantervű tanulók klasszikus zenéhez fűződő attitűdjének összehasonlító elemzése. *Iskolakultúra*. Online, 1, 24–41. http://www.iskolakultura.hu/iol/iol_2009_24-41.pdf (2017.03.28-i megtekintés)
- Roulston, K. (2006): Qualitative Investigation of Young Children's Music Preferences *International Journal of Education & the Arts*, 7. 9–12.
- Schmidt, P. (2012): What We Hear is Meaning too. *Philosophy of Music Education Review*, 20. 1. 3–24.
- Stachó László (2008). Ének, öröm és haszon a Kodály- módszerben. *Parlando*, 50. 2. 21–28.
- Staud G. (1984): *A budapesti operaház száz éve*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Thorau, Ch. (2016): Casually or Carefully. Music Listening Then and Now. in: *Open Ears – Open Minds. Listening and Understanding Music*. Krämer, O. and Malmberg, I. (szerk.) Helbling, Innsbruck.
- Till Géza (1973): *Opera*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Váradi Judit (2010): *How to educate an audience to acquire a taste for classical music*. Academic dissertation PhD, Jyväskylä.
<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/24968/9789513938987.pdf?sequence=1> (2017.03.30-i megtekintés)
- Váradi Judit (2015). Közönségnevelés, élmény-koncert-élmény beépítése a köznevelésbe In: *Tanulmányok a levelező és részismereti tanárképzés tantárgy-pedagógiai tartalmi megújításáért: ének-zene, zenepedagógia, rajz- és vizuális kultúra*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 137–159. (Szaktárnet-könyvek, 8.)
- Váradi Judit (2017): Extrakurrikuláris lehetőségek a zenei nevelésben. In.: Váradi Judit, Szűcs Tímea (szerk.) *Zenepedagógiai konferencia a felsőfokú tanárképzés 50 éves évfordulója alkalmából*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Winkler Gábor (2005): *Barangolás az operák világában III*. Tudomány, Budapest.